

УДК 37.01.17

DOI: 10.30840/2413-7065.1(90).2024.306629

**ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ:
ВЗАЄМОДІЯ ІНДИВІДА ТА ОТОЧЕННЯ****Василь ХАВРОНЕНКО***orcid.org/ 0000-0003-0919-6620**кандидат філософських наук,**доцент Київського національного університету будівництва та архітектури***Іван ДОНЕЦЬ***orcid.org/ 0000-0002-0108-3923**кандидат філософських наук,**доцент Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти***Ольга СПИС***orcid.org/ 0000-0001-9439-8512**кандидат філософських наук,**доцент Державного університету інфраструктури і технологій*

Анотація. Стаття висвітлює філософський аспект освітнього простору, акцентуючи увагу на взаємодії індивіда і його оточення. Пропонується аналіз освітнього контексту як складного соціокультурного середовища, де розгортається процес формування особистості та взаємодії з соціумом. Також освітній процес розглядається як ключовий чинник впливу на індивідуальний розвиток. Досліджується, як освіта сприяє формуванню критичного мислення, самоідентифікації та особистісної зрілості, розкривається роль освіти у визначенні індивідуальних цілей та життєвого шляху.

Окрема увага приділяється взаємодії індивіда з навколишнім середовищем, яке включає у себе соціокультурні аспекти, етичні норми та спілкування з оточенням. Аналізується вплив оточення на формування світогляду та цінностей особистості. Стаття висвітлює філософську думку про те, як освітній простір може сприяти або обмежувати індивідуальний розвиток. Автори прагнуть розкрити взаємозв'язки між освітою та особистісним ростом, а також визначити ключові фактори, що визначають цю взаємодію.

Метою статті є розкриття філософського аспекту освітнього простору та розуміння взаємодії між індивідом та оточенням у контексті освітнього процесу. У методології використовуються філософські підходи, що дають можливість ретельно розглядати питання освітнього середовища. Дослідники застосовують аналіз понять, концепцій та теорій, пов'язаних із філософією освіти, для висвітлення ключових аспектів взаємодії індивіда та оточення. Методика дослідження складається з систематичного аналізу літературних джерел, філософських трактатів та результатів попередніх досліджень. Застосовується інтердисциплінарний підхід, об'єднуючи філософську теорію з елементами соціології та психології, для отримання комплексного розуміння проблеми.

У висновках статті робиться спроба підсумувати отримані результати та визначити можливі перспективи подальших досліджень в галузі філософського аналізу освітнього простору та його впливу на розвиток особистості.

Ключові слова: філософський аналіз; філософія; освіта; освітній простір; розвиток особистості; філософські підходи; соціокультурна інтеграція.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL SPACE: INTERACTION OF THE INDIVIDUAL AND THE ENVIRONMENT

Vasyl KHAVRONENKO

*Candidate of Philosophical Sciences, associate professor,
Kyiv National University of Construction and Architecture*

Ivan DONETS

*Candidate of Philosophical Sciences, associate professor,
Volin In-Service Teachers Training Institute*

Olha SPYS

*Candidate of Philosophical Sciences, associate professor,
State University of Infrastructure and Technologies*

Annotation. *The article explores the philosophical aspect of the educational space, emphasising the interaction between the individual and their environment. It offers an analysis of the educational context as a complex sociocultural environment where the process of personality formation and interaction with society unfolds. The educational process is also considered a key factor influencing individual development. The study investigates the way education contributes to the formation of critical thinking, self-identification, and personal maturity, revealing the role of education in defining individual goals and life paths.*

Special attention is given to the interaction between the individual and the surrounding environment, which includes sociocultural aspects, ethical norms, and communication with others. The influence of the environment on the formation of a person's worldview and values is analyzed. The article highlights the philosophical thought on how the educational space can either facilitate or limit individual development. The author aims to uncover the relationships between education and personal growth as well as identify key factors defining this interaction. The purpose of this article is to disclose the philosophical aspect of the educational space and understand the interaction between the individual and the environment in the context of the educational process. Philosophical approaches are utilised in the methodology, allowing for a thorough examination of issues related to the educational environment. Researchers employ the analysis of concepts, theories, and philosophical treatises associated with the philosophy of education to highlight key aspects of the interaction between the individual and the environment. The research methodology consists of a systematic analysis of literary sources, philosophical treatises, and the results of previous studies. An interdisciplinary approach is applied, combining philosophical theory with elements of sociology and psychology to obtain a comprehensive understanding of the problem.

In the conclusions of the article, an attempt is made to summarise the obtained results and identify possible perspectives for further research in the field of philosophical analysis of the educational space and its impact on personality development.

Key words: *philosophical analysis; philosophy; education; educational space; personality development; philosophical approaches; sociocultural integration*

Постановка проблеми. Впровадження філософського аналізу освітнього простору вимагає уважного розгляду проблем, що виникають у сучасній світовій системі. Важливо врахувати соціокультурний контекст, оскільки сучасна освіта має відповідати різноманітним цінностям та потребам суспільства, а зрозуміння філософських аспектів цих вимог допомагає створити освітню систему, що сприяє гармонійному розвитку особистості.

Важливо розглядати освіту як процес формування глибокого розуміння світу, а не лише накопичення фактів, а філософський аналіз може висвітлити питання про сутність знань, їхню цінність та вплив на особистісний розвиток. Тому філософський підхід дає можливість розглядати освіту як засіб розвитку критичного мислення і визначати, як забезпечити, щоб освітній простір стимулював рефлексію та аналітичне мислення [3, с. 490].

Розгляд освіти як інструменту формування етичних цінностей та відповідальності перед суспільством може бути також підкріплений філософським обґрунтуванням принципів моралі та виховання. Важливо враховувати проблему інклюзивності та рівного доступу до освіти через призму філософії, щоб визначити етичні та соціальні аспекти цих питань.

Невід'ємною частиною розгляду є і вплив розвитку технологій на освітній простір, адже філософія може допомогти розробити принципи ефективного використання технологій в освіті, зберігаючи гуманістичний підхід до навчання. Певні аспекти в контексті філософського аналізу освітнього простору ставлять перед собою завдання розгляду взаємодії індивіда та оточення в процесі навчання. Основним аспектом є розуміння, як ця взаємодія впливає на формування індивідуальності та світогляду. Питання виникає не лише щодо того, як відбувається вплив зовнішнього середовища, але і як сам індивід сприймає та адаптує цей вплив під час освітнього процесу. Другий аспект проблеми полягає в розгляді освіти як засобу впливу на формування ціннісних орієнтацій особистості.

Важливо визначити, як оточення та навчальне середовище впливають на розвиток етичних та моральних переконань і як це відображається на ставленні до соціальних, культурних та екологічних проблем. Це вимагає уваги до ролі освітнього простору у формуванні не лише інтелектуальної, але й соціокультурної компетентності майбутніх громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософія освіти досліджує питання про сутність, значення і цілі освіти. Дослідження включають розгляд філософських підходів до навчання і виховання, а також аналіз ролі освіти в суспільстві. Однією з ключових тем є розгляд питань рівності доступу до освіти, ролі технологій у навчанні і взаємодія між глобалізацією та локальними освітніми системами. У своїх дослідженнях Н. Ашиток, Дж. Елліс, В. Коломієць, С. Мур, Х. Тілберг-Вебб відзначають філософський погляд на освітній простір, що охоплює різноманітні аспекти, які формують наше розуміння навчання та його ролі в суспільстві. А. Загородня, Л. Ключко, С. Коваленко, С. Рамекерс, Н. Ходжсон проводять наукові дослідження щодо природи людського існування та того, як ця природа взаємодіє з процесом освіти, й звертають увагу на питання про те, які аспекти людської природи важливі для навчання, чи існують універсальні здібності та чи потрібно враховувати індивідуальні різниці. Д. Анагностопулу, К. Відег, В. Коновальчук, С. Коттман, Д. Мейер досліджують вплив освіти на суспільство та його розвиток, це включає аналіз ролі освіти у формуванні громадянської свідомості, розвитку культури та

створенні сприятливого середовища для соціальної взаємодії.

Мета статті полягає у вивченні філософських аспектів освітнього простору. Аналізуючи освіту з антропологічного погляду, ми розглядаємо, як аспекти людської природи впливають на процес навчання та особистісний розвиток. Головна мета полягає у створенні глибшого розуміння філософських аспектів освіти з метою подальшого вдосконалення системи навчання.

Виклад основного матеріалу. Освітній простір виступає частиною культурного простору, одним із його пластів, а світовий освітній простір є сукупністю освітніх систем [5, с. 12]. Поєднуючи в собі два основних компоненти (простір та освіту), освітній простір, з одного боку, характеризується протяжністю (у часі та просторі), з другого – функціональною заданістю, пов'язаною з передачею знань. На наш погляд, слід розглядати освіту саме як одну з найважливіших складових культур. Освіта виступає як механізм соціокультурної комунікації, водночас вона є інститутом, який цю комунікацію забезпечує та реалізовує. Саме через освіту культурні норми, цінності, стереотипи мислення транслюються від покоління до покоління, від однієї соціальної групи до іншої.

Варто відзначити, що філософія освіти охоплює різноманітні концепції та теорії, які розглядають природу, цілі та методи освіти. Представники різних шкіл мислення роблять свій внесок у розуміння цього питання. Наприклад, «ідеалізм», представлений такими філософами, як Платон, Ф. Шеллінг та Г. Гегель, покладає акцент на тому, що освіта є шляхом до підняття рівня

моральності та розумового розвитку, а цілі виховання в ідеалізмі спрямовані на досягнення вищих цінностей та ідеалів. Натомість «реалізм», представлений такими філософами, як Арістотель, Джон Локк та Джон Дьюї, звертає увагу на конкретних та спостережуваних аспектах життя, адже освіта в реалізмі спрямована на розвиток конкретних навичок та практичних знань [4, с. 32].

Важливо, що загалом взаємодія між індивідом і суспільством відбувається, зокрема, у духовному просторі. Він своєю чергою є невіддільним елементом культури суспільства. Зазначена взаємодія проявляється у двох ключових аспектах: синхронному (тут і зараз) та діахронному (минуле-справжнє-майбутнє). Останній аспект виступає як процес передачі знань, культурних цінностей та норм. Очевидно, що зазначений процес слід розуміти не в механічно-утилітарній формі, а з погляду набуття людиною себе як особистості в конкретному соціокультурному контексті. Адже ще Г. Гегель писав, що освіта – це те, «завдяки чому індивід має значущість і дійсність» [9, с. 219]. За Г. Гегелем, освіта має відігравати ключову роль у процесі саморозвитку особистості й суспільства. Він вважав, що освіта має сприяти формуванню розуміння важливості етики, права та моралі у формуванні громадянського суспільства [15, с. 311].

Освіта, існуючи з початку становлення людської цивілізації, є найважливішою складовою соціалізації та передачі знань й завжди була у сфері інтересів філософського пізнання. Як правильно відзначають Деспіона Анагностопулу та Дімітріос Скіадас, «філософія з моменту свого виникнення,

створюючи узагальнену систему поглядів на світ і місце в ньому людини, завжди тримала в центрі уваги проблеми освіти, виховання та самовиховання» [7, с. 84]. Таким чином, питання культури та освіти так чи інакше з давніх-давен перебували в полі уваги філософів. Філософи намагалися вирішити кілька важливих завдань, пов'язаних із феноменом освіти. По-перше, що є освіта і для чого вона призначена. По-друге, як реалізується процес пізнання, тобто як знання народжуються і передаються, й, нарешті, питання цінності освіти.

Своєю чергою Марк Фабій Квінтіліан вказував, що він схвалює «тільки знання того мистецтва, яке благонамірно приборкує пристрасті» [14, с. 402]. Ми можемо говорити про те, що римська філософія розглядала освіту як необхідний елемент виховання людини, призначеної до того чи іншого виду діяльності. Тобто вона мала утилітарний характер, а головною цінністю освіти розуміла її додаток до реального життя. У ряді випадків ми можемо говорити про розуміння освіти як сили, яка робить з людини саме людину, здатну боротися зі своїми пристрастями та жити в цивілізованому суспільстві.

Не можна не сказати й про культурно-філософську концепцію такого мислителя ХХ століття, як А. Тойнбі. Як зазначає він у своїх працях, «мінімальне завдання формальної освіти нині виявляється серйозною справою; і кожна дитина буде повинна пройти посиленій курс як формальної, так і неформальної освіти, щоб стати корисним громадянином нашого нового світу» [13, с. 52]. Відповідно до позиції А. Тойнбі основна мета освіти у світі – збагачення власної культури кожної

людини, а не отримання знань поліпшення власного матеріального становища.

Освітній простір сьогодні – це об'єктивна реальність, що в останні роки стала предметом активної наукової рефлексії, без якої неможлива жодна змістовна думка про освіту в цілому [1, с. 63]. Таким чином, освітній простір – це загально визнаний соціокультурний феномен, який все ж вимагає своєї наукової ідентифікації та ретельного осмислення.

Слід зазначити, що сьогодні виділяють кілька причин, з яких «освітній простір» визнано як невіддільну складову культурного простору загалом. Серед них можна виділити: процеси глобалізації та інтеграції освіти; відкритість інформаційного простору і нові можливості отримання безперервної освіти, що з'явилися у зв'язку з цим.

Тому на сучасному етапі філософський аналіз освітнього простору є комплексним підходом, спрямованим на розуміння філософських аспектів освіти, її сутності, мети та впливу на суспільство та індивіда. Разом з тим дослідники виокремили ключові аспекти філософського аналізу освітнього простору у ХХІ столітті:

– філософський аналіз спрямований на визначення сутності освіти, відповіді на питання, що таке освіта, які цілі вона ставить перед людиною і суспільством. Філософська рефлексія може допомогти в розкритті глибинного змісту освіти, позбавленого від поверхневих аспектів;

– аналіз освітнього простору філософським шляхом дає можливість визначити цілі освіти в контексті формування особистості, культурного

розвитку, розуміння громадянського суспільства й паралельно це включає обґрунтування мети освіти та її ролі у самовизначенні та самореалізації особистості;

– філософський підхід дає можливість розглядати взаємодію індивіда та оточення в освітньому просторі з позиції етики, соціальної філософії та інших галузей й це включає аналіз впливу культурних, соціальних та політичних факторів на навчання та самоосвіту;

– філософія допомагає розглядати освітній простір як систему, де різні елементи взаємодіють та впливають один на одного, – аналіз таких процесів охоплює розгляд освіти як процесу, який містить не лише формальне навчання, але й невід’ємний вплив навколишнього середовища;

– філософський аналіз визначає необхідність розвитку критичного мислення, тому він допомагає в обґрунтуванні потреби у вивченні філософії як частини освітнього процесу для розвитку аналітичних та критичних навичок;

– філософія робить важливий внесок у розв’язання етичних питань в освіті, таких як справедливість у розподілі можливостей, прав та обов’язків, та загальні моральні питання, пов’язані з навчанням та вихованням [11, с. 70].

Варто зауважити, що саме філософський аналіз освітнього простору в контексті взаємодії індивіда та оточення висвітлює ряд ключових аспектів. В першу чергу виникає питання про природу індивідуальності та її формування в освітньому середовищі, адже в даному випадку філософія сприяє розумінню того, як індивід взаємодіє зі своїм оточенням, які чинники впливають на його унікальний розвиток

та самореалізацію. Другим аспектом є розгляд освіти як засобу формування світогляду та цінностей особистості, тут ми говоримо про те, що філософія допомагає визначити, як оточення, хай то однодумці чи різнобічні погляди, впливає на формування етичних та моральних уявлень індивіда. Третій аспект фокусується на впливі соціокультурного середовища на самосвідомість й самоідентифікацію. Філософія може розглядати, як різноманіття індивідів та їхніх переконань взаємодіє в освітньому просторі, сприяючи розкриттю культурного плюралізму та поваги до інших. Четвертий аспект стосується розвитку критичного мислення через взаємодію індивіда з різноманітними поглядами та інформацією. Філософський аналіз підкреслює важливість стимулювання діалогу, обговорень та аналізу для формування глибокого розуміння навколишнього світу [6, с. 59].

Для сучасного світового (загального) освітнього простору характерні деякі важливі риси, що виявляються сьогодні. По-перше, перехід на доступну освіту й виділення елітарного освітнього сегмента. Як зазначає Джона Елліс, «світова філософсько-соціологічна думка дедалі більше приходить до висновку, який, на перший погляд, може здатися недемократичним: науковий і в цілому культурний потенціал країни визначається не так середнім рівнем учасників соціально-економічного процесу, як потенціалом її культурної еліти» [8, с. 134]. По суті, ми говоримо про англосаксонську освітню модель, поширену сьогодні в США та Європі: вступ до вишу відкрито практично для всіх, але є навчальні заклади топ-рівня, набір у які обмежений, а здобута там

освіта цінується в рази вище. По-друге, значно посилюється фактор міжнародного співробітництва. Інтернаціоналізація освіти, програми подвійних дипломів, міжнародні стажування – це стає невід’ємною частиною освітнього процесу. В результаті «інтернаціоналізація освітнього простору, яка розуміється як зростання міжнародної взаємодії при збереженні національних освітніх систем», і «є одним із найважливіших завдань, виконання яких передбачає Болонська угода» [2, с. 97].

По-третє, в сучасних умовах все більшого значення набуває фактор індивідуалізації в освіті, побудови індивідуальної освітньої траєкторії (при масовості освіти в цілому). Як зазначають Стефан Рамаекерс та Наомі Ходжсон, освіта набуде характеру відкритого явища лише в тому випадку, якщо вона буде безупинно націлена на вироблення індивідуальної освітньої програми [12, с. 72]. Це той індивідуальний спосіб буття в суспільстві, коли людським почуттям, інтелекту, душі та духу відкриваються нові реальності у досягненнях культури та цивілізації, коли створюються нові можливості їх засвоєння.

Таким чином, освіта (за формою і по суті) завжди змінюється з часом. Це положення ми представляємо як основну базову характеристику освітнього простору: зміну часу. Про необмеженість простору відзначав ще М. Хайдеггер: «У самому слові говорить простір: вільне від перешкод, відкритість для людського поселення та проживання» [10, с. 307]. Відштовхуючись від постулату М. Хайдеггера і застосовуючи його до сьогодношньої реальності, ми можемо говорити, що освітній простір сучасності практично не знає кордонів.

Освітній простір ХХІ ст., що формується, на наш погляд, буде відрізнятися ще одним важливим параметром, який ми можемо визначити як адогматичність. Вже сьогодні в практику все більш активно впроваджуються нові форми та методи навчання. Безумовно, пріоритет поки що залишається за традиційною системою, проте новітні освітні практики вже в найближчому майбутньому можуть потіснити їх. Нині у ряді європейських держав (Фінляндія) акцент робиться виключно на індивідуальній траєкторії навчання, індивідуальному плані навчання та розвитку.

Висновки. Освітній простір пройшов у своєму розвитку кілька важливих культурно-історичних етапів. Освіта завжди є тісно пов’язаною зі зміною епох, а цінності епохи мають на освіту вирішальний вплив. Говорячи про конкретні культурно-історичні моделі освітнього простору, ми можемо констатувати, що вони переплітаються з періодами розвитку тих чи інших цивілізацій: від Стародавнього світу до сьогодення. Освіта має залишатися частиною культури, а культура зберігається та розвивається лише за допомогою освіти. В результаті ми говоримо про своєрідну діалектичну взаємозалежність між освітою та культурою, оскільки освіта виступає найважливішим фактором «становлення культури, інтегрування суб’єкта в культурний горизонт».

Коли ми здійснюємо філософський аналіз освітнього простору, то розуміємо певні ключові положення. По-перше, освіта визначається як основний фактор у формуванні особистості, розширенні світогляду та готовності

до функціонування в суспільстві. Гуманістичний підхід наголошує на важливості розвитку людських цінностей та критичного мислення в освітньому процесі. Взаємодія освіти та суспільства виявляється як важливий аспект, впливаючи на соціальні процеси та сприяючи розвитку суспільства в цілому. Одночасно філософський аналіз дає можливість виявити виклики та проблеми в освіті, такі як доступність, якість та соціальна нерівність, і шляхи їх подолання.

Особлива увага приділяється постійному навчанню як стратегічному інструменту у зв'язку зі швидкими змінами у технологіях та суспільних реаліях. Філософія освіти допомагає визначити не тільки сучасні виклики, але й розвивати концепції, що сприяють глибшому розумінню ролі освіти в сучасному світі. Такий аналіз слугує підґрунтям для подальших обговорень та розробки стратегій у сфері освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ашиток Н. І. Освітній простір як комунікативна система в глобалізованому світі. *Вісник НАУ. Серія Філософія. Культурологія*. 2023. № 2 (38). С. 62–65.
2. Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. 11 (11). С. 95–101.
3. Загородня А. А. Соціально-антропологічні виміри у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. *The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development» (June 15–17, 2022)*. VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489–491.
4. Клочко Л. І., Коваленко С. М. Інновації у сучасному освітньому просторі.

Монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. 290 с.

5. Коновальчук В. І. Філософські засади освітнього простору. *Science and Education a New Dimension Humanities and Social Science*. 2014. № II (3). Issue: 18. С. 11–14.
6. Коломієць В. Д. Філософський аналіз проблеми віртуалізації освітнього простору. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2016. № 19 (7). С. 58–63.
7. Anagnostopoulou D., Skiadas D. Higher Education and Research in the European Union: Mobility Schemes, Social Rights and Youth Policies. Springer, 2022. 356 p.
8. Ellis J. M. The Breakdown of Higher Education: How It Happened, the Damage It Does, and What Can Be Done. Encounter Books, 2021. 240 p.
9. Hegel G. The Philosophy of History (Dover Philosophical Classics). Dover Publications, 2004. 480 p.
10. Meyer D. Heidegger und die Folgen. J.B. Metzler. 2023. 417 p
11. Moore S. L., Tillberg-Webb H. K. Ethics and Educational Technology. Routledge, 2023. 310 p.
12. Ramaekers S., Hodgson N. Past, Present, and Future Possibilities for Philosophy and History of Education: Finding Space and Time for Research. Springer, 2018. 235 p.
13. Toynbee A. The Industrial Revolution. Gleed Press, 2013. 151 p.
14. Quintilianus M. F. Quintilian's Institutes of Oratory: Or, Education of an Orator, Literally Tr. With Notes. HardPress, 2019. 898 p.
15. Vieweg K., Kottman S. Hegel: The Philosopher of Freedom. Stanford University Press, 2023. 488 p.

REFERENCES

1. ASHYTOK, N. (2023). Educational Space as a Communicative System in a Globalized World. *Visnyk NAU. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia* (Bulletin of NAU. Philosophy Series. Cultural Studies), № 2 (38), pp. 62-65. [in Ukr.]
2. ZAHORODNIA, A. (2022). Social

Anthropology in the Context of Education and Personality Development (Second Half of the 19th Century) as a Factor in Modern Educational Changes]. *Nauka i tekhnika sohodni* (Science and Technology Today), 11 (11), pp. 95-10. [in Ukr.]

3. ZAHORODNIA, A. (2022). Socio-Anthropological Dimensions in Philosophical Reflections on Education and Upbringing of the Second Half of the 19th Century]. *The 13th International Scientific and Practical Conference "Modern Directions of Scientific Research Development"*, (June 15-17, 2022). BoScience Publisher, Chicago, USA. pp. 489-491. [in Ukr.]

4. KLOCHKO, L., KOVALENKO, S. (2024). *Innovations in the Modern Educational Space*. A Monograph. Sumy: SumDPU named after A. S. Makarenko Publishing House, 290 p. [in Ukr.]

5. KONOVALCHUK, V. (2014). Philosophical Foundations of Educational Space. Science and Education a New Dimension. *Humanities and Social Science*. № II(3), Issue 18, 11-14. [in Ukr.]

6. KOLOMIETS, V. (2016). Philosophical Analysis of the Problem of Virtualization of Educational Space. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"*. (Scientific and Theoretical Almanac "Grani"), № 19(7), pp. 58-63. [in Ukr.]

7. ANAGNOSTOPOULOU, D., SKIADAS,

D. (2022). *Higher Education and Research in the European Union: Mobility Schemes, Social Rights and Youth Policies*. Springer. 356 p. [in Eng.]

8. ELLIS, J. M. (2021). *The Breakdown of Higher Education: How It Happened, the Damage It Does, and What Can Be Done*. Encounter Books, 240 p. [in Eng.]

9. HEGEL, G. (2004). *The Philosophy of History (Dover Philosophical Classics)*. Dover Publications, 480 p. [in Eng.]

10. MEYER, D. (2023). *Heidegger und die Folgen*. J.B. Metzler. 417 p. . [in Deu.]

11. MOORE, S. L., TILLBERG-WEBB, H. K. (2023). *Ethics and Educational Technology*. Routledge, 310 p. [in Eng.]

12. RAMAEKERS, S., HODGSON, N. (2018). *Past, Present, and Future Possibilities for Philosophy and History of Education: Finding Space and Time for Research*. Springer, 235 p. [in Eng.]

13. TOYNBEE, A. (2013). *The Industrial Revolution*. Gleed Press, 151 p. [in Eng.]

14. QUINTILIANUS, M. F. (2019). *Quintilian's Institutes of Oratory: Or, Education of an Orator, Literally Tr. With Notes*. HardPress, 898 p. [in Eng.]

15. VIEWEG, K., KOTTMAN, S. (2023). *Hegel: The Philosopher of Freedom*. Stanford University Press, 488 p. [in Eng.]